

Suchta, Jerzy

Podstawowe wskaźniki rozwoju gospodarki rolnej województwa olsztyńskiego

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 313-333

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PODSTAWOWE WSKAŹNIKI ROZWOJU GOSPODARKI ROLNEJ WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO

Rocznica XX-lecia Polski Ludowej jest okazją do podsumowania, a także oceny osiągnięć w różnych dziedzinach naszej gospodarki.

Jakkolwiek dorobek minionego okresu w zakresie gospodarki rolnej we wszystkich regionach kraju jest niewątpliwie ogromny, to jednak wydaje się, iż na ziemiach odzyskanych jest on szczególnie imponujący. Wynika to z faktu, iż rozwój naszej gospodarki, aczkolwiek wszędzie trudny, tu wymagał specjalnego wysiłku, gdyż rozpoczęcia należało prawie od podstaw. Województwo olsztyńskie należy właśnie do tych obszarów kraju, które w wyniku zawieruchy wojennej poniosły wyjątkowo dotkliwe straty i to zarówno w odniesieniu do dóbr materialnych, jak też potencjału ludzkiego.

Zdając sobie sprawę, iż przeprowadzenie pełnej ceny dotychczasowego stanu gospodarki rolnej w województwie w aspekcie wydobycia kierunkowych zmian jest zadaniem przerastającym ramy niniejszego artykułu, pragnę zwrócić uwagę na podstawowe, moim zdaniem, czynniki decydujące o rozwoju rolnictwa oraz wyznaczające jego poziom.

Analiza dotyczyć będzie całej gospodarki rolnej województwa, chociaż jest rzeczą bezsporną, że ujęcie tego zagadnienia w przekroju form własnościowych pozwoliłoby na pełniejsze wnioski i spostrzeżenia. Zgodnie z planami autora rozwinięcie tego tematu stanowić będzie treść następnego opracowania.

Ponadto, w celu uwzględnienia zasadniczych zmian dotyczących realizacji zasad polityki rolnej w omawianym okresie, analiza obejmować będzie okresy wyznaczone kolejnymi planami gospodarczymi, w których działanie bodźców ekonomicznych w różnym stopniu stymulowało rozwój określonych tendencji w rolnictwie.

Okres lat 1945—1947 charakteryzuje się na ziemiach odzyskanych, a więc także w województwie olsztyńskim, zjawiskami związanymi z procesami kształtowania państwowości polskiej, tworzeniem administracji oraz organizacją życia gospodarczego. Okres ten związany jest również z nasileniem procesów migracyjnych, przede wszystkim z zasiedlaniem wyludnionych obszarów, zwłaszcza północnej i środkowej części województwa. Najwymowniejszą ilustracją tego zjawiska jest liczba ludności w kolejnych latach omawianego okresu.

Tabela 1. Ludność i gęstość zaludnienia

Lata	Ludność ogółem *)	Gęstość zaludnienia na 1 km ²	Uwaga
1939	936.472	49	
1945	247.635	13	stan na 25 VII
1946	351.828	18	„ „ 14 II
1947	504.227	26	„ „ 1 VII

*) Bez powiatów działdowskiego i nowomiejskiego przyłączonych z województwa warszawskiego, dla roku 1939 wg podziału administracyjnego z 1946 r.

Źródło: *Materiały informacyjne Biura Studiów Osadniczo-Przedsiedleńczych*, zeszyt 1, Kraków 1946, dane Wydziału Osiedleńczego oraz Oddziału Statystyczno-Sprawozdawczego Urzędu Wojewódzkiego, Rocznik Statystyczny GUS-u 1949 r.

Zaznaczyć należy, iż przebieg i dynamika procesów migracyjnych miały zupełnie odmienne tempo w miastach niż na terenach wiejskich, gdzie stan niedostatecznego zaludnienia pozostał znacznie dłużej, o czym świadczy tabela 2.

Tabela 2. Ludność wg miejsca zamieszkania

Wyszczególnienie	1939	1946	1963 *)	Indeks 1963/1939
Ludność miejska w tys.	316,5	96,0	315,3	99,6
Ludność wiejska w tys.	620,0	255,8	517,3	83,4

*) Bez powiatów działdowskiego i nowomiejskiego.

Źródło: *Materiały Informacyjne Biura Studiów...*, Rocznik Statystyczny GUS-u 1949, dane Woj. Urzędu Statystycznego.

Zmienił się również w zasadniczy sposób podział zawodowy ludności. Województwo z obszaru o dominującym udziale ludności utrzymującej się z rolnictwa zaczyna przekształcać się w kierunku rolniczo-przemysłowym.

Tabela 3. Ludność wg głównego źródła utrzymania

Wyszczególnienie	1939 *)	1950	1960
Ludność rolnicza	45,9%	59,5%	49,8%
Ludność pozarolnicza	54,1%	40,5%	50,2%

*) Wg podziału administracyjnego z 1946 r.

Źródło: Jak tabela 1 oraz Narodowy Spis Powszechny 1950 i 1960 — wyniki ostateczne.

Zmiana struktury zawodowej ludności, charakteryzująca się w pierwszym okresie wysokim udziałem utrzymujących się z rolnictwa, a spowodowana dużym zniszczeniem potencjału przemysłowego województwa, a także słabym jeszcze rozwojem rzemiosła i usług, w ostatnim dziesięcioleciu uległa istotnej zmianie. W wyniku pogłębiającego się procesu uprzemysłowienia i urbanizacji regionu,

jak również społecznego podziału pracy liczba ludności pracującej w zawodach pozarolniczych wzrosła z 111,9 tys. w 1950 roku do 164,4 tys. w 1960 roku, co stanowi wzrost o 47%.

Zatrudnienie w samym rolnictwie, w wyniku wspomnianych procesów związanych ze zmianą struktury gospodarczej województwa, uległo zmniejszeniu, co niewątpliwie przy niedostatecznym jeszcze stopniu zmechanizowania pracy w rolnictwie nie jest zjawiskiem pozytywnym, aczkolwiek stanowi prawidłowość obserwowaną we wszystkich krajach wkraczających na drogę uprzemysłowienia¹⁾. Nie można nie doceniać także drugiej pozytywnej strony tego zagadnienia, którą stanowi obserwowany wzrost zatrudnienia w zawodach pozarolniczych na wsi.

Tabela 4. Zatrudnienie w rolnictwie ogółem

Wyszczególnienie	1950	1960	Indeks 1960/1950
Liczba zatrudnionych	221,3	207,9	93,9
Zatrudnienie na 100 ha użytków rolnych	16,6	15,6	—

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 1950 i 1960 — wyniki ostateczne.

Niewątpliwie ogólne „niedoludnienie” województwa oraz niski stan zatrudnienia w gospodarce rolnej były i nadal stanowią poważną przeszkodę w pełnym zagospodarowaniu ziemi rolniczej. Dotychczasowy wysiłek w tym zakresie jest jednak ogromny. Wymownym obrazem tego stanu rzeczy jest tabela 5.

Tabela 5. Zmiany w zagospodarowaniu gruntów ornych

Lata	Użytki rolne	Grunty orne	Powierzchnia zasiewów	Ziemia orna nie zasiana *)
w tys. hektarów				
1947	1.201,3	856,1	251,8	604,3
1948	1.201,3	856,1	486,2	369,9
1949	1.201,3	856,1	615,2	240,9
1950	1.331,9	967,0	760,3	206,7
1951	1.331,9	967,0	768,5	198,5
1952	1.331,9	990,5	795,7	194,8
1953	1.331,9	990,5	837,7	152,8
1954	1.326,4	990,2	866,8	123,4
1955	1.327,9	990,6	920,8	69,8
1956	1.327,4	994,8	926,3	68,5
1957	1.326,9	994,5	928,6	65,9
1958	1.329,7	996,6	891,0	105,6

¹⁾ S. Dąbrowska, *Niektóre doświadczenia zagraniczne w dziedzinie rozwoju mechanizacji rolnictwa*, Gospodarka Planowa 1962, nr 5.

Tabela 5. Zmiany w zagospodarowaniu gruntów ornych

Lata	Użytki rolne	Grunty orne	Powierzchnia zasiewów	Ziemia orna nie zasiana *)
w tys. hektarów				
1959	1.330,7	997,2	888,4	108,8
1960	1.329,9	996,2	885,6	110,6
1961	1.326,6	997,8	885,5	112,3
1962	1.326,3	1.000,1	884,8	115,3
1963	1.311,8	983,1	895,3	87,8

*) Wyliczono z różnicy gruntów ornych i powierzchni zasiewów.

Źródło: Statystyka Polski, zeszyt 11. Warszawa 1949,
Statystyka Polski, zeszyt 22. Warszawa 1952,
Roczniki Statystyczne GUS-u 1947—1950 i 1955—1964,
Spis rolny (poprawiony) z lat 1950—1955.

W przytoczonym zestawieniu zasługuje na uwagę fluktuacja powierzchni, wykazanej jako ziemia nie zasiana, przy czym zarysowują się dość wyraźnie trzy okresy. Pierwszy — obejmujący lata 1947—1950, charakteryzuje się niejako spontanicznym, bardzo dynamicznym zrywem w kierunku szybkiego zagospodarowania „zniszczonych powojennych”; drugi okres — (1951—1954) wyznacza obniżenie aktywności produkcyjnej w rolnictwie. Kolejny etap 1955—1957 zamyka w sobie wynik administracyjnego wysiłku w kierunku zagospodarowania nie obsianego arealu, który jak widać w następnym okresie 1958—1960 nie przyniósł spodziewanych wyników. Przeciwnie, trudności spowodowane niedostatecznym zatrudnieniem w PGR-ach oraz nasilenie opuszczania gospodarstw w wyniku odpływu ludności do miast spowodowało niejako wtórny proces „ugorowania” zagospodarowanej uprzednio powierzchni. Zjawiska społeczne związane z procesami zmiany struktury gospodarczej województwa, a więc migracja, porzucanie gospodarstw, zwłaszcza w ostatnich latach zaczynają przybierać na sile. Towarzyszą temu wtórne zjawiska związane z procesem tzw. „starzenia się wsi”. W sposób pośredni proces ten można prześledzić na podstawie ilości gospodarstw chłopskich określanych jako „podupadłe ekonomicznie” z powodu braku rąk do pracy, w wyniku odpływu młodszych roczników do pracy w zawodach pozarolniczych.

Tabela 6. Gospodarstwa ekonomicznie podupadłe

Wyszczególnienie	1960	1961	1962	1963
Gospodarstwa ekonomicznie podupadłe ogółem	2.988	2.768	4.237	3.890
w tym z powodu braku rąk do pracy	1.376	1.202	2.017	1.975

Źródło: Dane z Prezydiów PRN oraz Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa PWRN.

Zmiana struktury gospodarczej Województwa oraz wspomniane procesy migracyjne wpłynęły w istotny sposób na zmianę struktury rolnictwa, pogłębiając rozwarstwienie gospodarstw indywidualnych. Charakterystyczne liczby pod tym względem zawiera tabela 7.

Tabela 7. Indywidualne gospodarstwa rolne wg powierzchni ogólnej

Lata	Liczba gospodarstw	Gospodarstwa o powierzchni ogólnej w ha					
		do 0,5	0,5—3,0	3,0—7,0	7,0—10,0	10,0—15,0	powyżej 15,0
w o d s e t k a c h							
1950	87.799	4,3	13,9	12,1	30,5	28,3	10,9
1960	102.890	9,5	21,2	12,9	19,9	27,0	9,5

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 1950 i 1960 — wyniki ostateczne.

Ogólny wzrost liczby gospodarstw rolnych notowany w wojew. w okresie lat 1950—1960 wynika niewątpliwie w głównej mierze z trwającego jeszcze osadnictwa w oparciu o zapas gruntów Państwowego Funduszu Ziemi. Świadczy o tym wzrost powierzchni ogólnej w gospodarstwach indywidualnych, który, uwzględniając w tym zwiększenie areału spowodowane rozwiązaniem się spółdzielni produkcyjnych, wynosi 35,9 tys. ha. Stąd też przeciętna wielkość użytków rolnych przypadająca na 1 gospodarstwo indywidualne wynosząca w 1950 roku — 7,7 ha, zmalała w 1960 roku do 7,0 ha użytków rolnych.

Zmiany, jakie wystąpiły w odniesieniu do struktury obszarowej gospodarstw wskazują ponadto na dość szybki wzrost gospodarstw w grupie od 0,5 — 3 ha, a więc tam, gdzie zarobkowanie poza gospodarstwem występuje masowo i którą przyjęto określać jako gospodarstwa chłopów-robotników²⁾. Zmiany te łączą się w sposób oczywisty z postępującymi procesami urbanizacji regionu oraz przesunięciem źródeł zarobkowych do zawodów pozarolniczych. Wzrost liczby gospodarstw chłopów-robotników należy wiązać w znacznej mierze z gwałtownym spadkiem udziału gospodarstw w grupie obszarowej od 7—10 ha, które w przeważającej części powstały z gruntów nadzielanych w oparciu o ustawę o osadnictwie na ziemiach odzyskanych. Stąd właśnie użytkownicy tych gospodarstw, głównie repatrianci z ZSRR, a także osadnicy rekrutujący się z terenów środkowej i południowej Polski, jako mniej związani z nową własnością, stanowią element szczególnie podatny do migracji ze wsi do miasta. Proces „kurczenia się” gospodarstw powyżej 15 ha spowodowany jest w znacznej mierze wyjazdem ludności miejscowej do NRF i NRD w ramach akcji łączenia rodzin³⁾.

W strukturze rolnictwa województwa obok gospodarki indywidualnej poważne znaczenie posiadają państwowe gospodarstwa rolne, czego wyrazem jest między innymi struktura władania ziemią zamieszczona w tabeli 8.

²⁾ M. Dziewicka, *Chłopi-robotnicy*, Warszawa 1963.

³⁾ L. Kosiński, A. Wernicki, *Migracje ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1951—1957*, Warszawa 1961.

Tabela 8. Użytkowanie gruntów wg użytkowników

Wyszczególnienie	1950		1960	
	w tys. ha	udział %/0	tys ha	udział %/0
Użytki rolne ogółem	1.331,9	100,0	1.329,9	100,0
w tym: gospodarka indywidualna	671,9	50,5	719,6	54,1
gospodarka państwowa (resortów rolniczych)	237,7	17,8	329,9	24,8
pozostali użytkownicy	422,3	31,7	280,4	21,1

Źródło: Jak tabela 7 oraz Statystyka Polski zeszyt 59, Warszawa 1961 r.

W zestawieniu, obok występującego zwiększenia użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych na szczególną uwagę zasługuje poważny wzrost powierzchni tych użytków w gospodarstwach państwowych, będący wynikiem zagospodarowania znacznej powierzchni gruntów Państwowego Funduszu Ziemi.

Rozpatrując dynamikę rozwoju produkcji w okresie minionych 17 lat, na wstępie warto scharakteryzować zmiany w odniesieniu do samego „warsztatu rolnego”, a więc ziemi użytkowanej rolniczo oraz jej udziału w powierzchni ogólnej województwa. Zagadnienie to ilustruje tabela 9 odnosząca się do wybranych lat kolejnych okresów gospodarczych.

Tabela 9. Użytkowanie gruntów

Wyszczególnienie	1949	1955	1960	1963
Powierzchnia ogólna	2.097,0	2.102,0	2.102,4	2.099,6
w %	100,0	100,0	100,0	100,0
Użytki rolne w tys. ha	1.331,9	1.327,9	1.329,9	1.311,8
w %	63,5	63,2	63,3	62,5
Grunty orne w tys. ha	967,0	990,6	996,2	983,1
w %	46,1	47,1	47,4	46,9
Łąki w tys. ha	160,9	188,7	189,1	184,9
w %	7,7	9,0	9,0	8,8
Pastwiska w tys. ha	187,3	135,7	135,9	139,2
w %	8,9	6,5	6,5	6,6
Sady i ogrody w tys. ha	16,7	12,9	8,7	4,6
w %	0,8	0,6	0,4	0,2
Lasy w tys. ha	426,4	500,3	499,7	526,3
w %	20,3	23,8	23,7	25,1
Inne grunty i nieużytki w tys. ha	338,7	273,8	272,8	261,5
w %	16,2	13,0	13,0	12,4

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS-u z lat 1950, 1956, 1961, 1964.

Bliższa analiza przedstawionego materiału liczbowego pozwala stwierdzić, iż w zakresie użytkowania ziemi notuje się ogólne zmniejszenie udziału ziemi użytkowanej rolniczo na rzecz rozszerzenia po-

wierzchni leśnej. Nastąpiło to w głównej mierze kosztem zalesienia słabych gruntów rolniczych V i VI klasy.

W pozycji użytków rolnych większe zmiany dotyczyły powierzchni pastwisk, których część została zaorana powiększając tym samym areal gruntów ornych. Notowane zwiększenie powierzchni łąk nie jest dostatecznie jasne, ponieważ w latach 1949—1955 nawet aktualnie istniejąca powierzchnia łąk nie była w pełni zagospodarowana i użytkowana. Wydaje się, że wzrost ten jest z jednej strony spowodowany niepełną ewidencją użytków, z drugiej zaś strony zmianą sposobu użytkowania pewnej części pastwisk położonych w obniżeniach terenowych.

Osobnego omówienia wymaga postępujący spadek sadów i ogrodów. Otóż w roku 1963 do sadów zaliczono grunty zasadzone drzewami lub krzewami owocowymi o powierzchni nie mniejszej niż 10 arów. Dane natomiast za lata 1946, 1955 i 1960 obejmują również mniejsze powierzchnie zasadzone drzewami i krzewami owocowymi jak również ogrody warzywne. Niezależnie jednak od powyższego w latach 1949—1960 wystąpił spadek powierzchni sadów i ogrodów, których przyczynę wiązać należy z zagadnieniem opuszczania gospodarstw rolnych jak też ze stratami powstałymi w nasadzeniach w okresie rozwiązania się spółdzielni produkcyjnych. Pozycja „inne grunty i nieużytki”, jako wynikowa w stosunku do całego bilansu trudna jest do bardziej szczegółowego omówienia. Niemniej jednak znaczna część gruntów zaliczona w 1949 roku do tej pozycji została zagospodarowana rolniczo bądź zalesiona.

Wyrazem opanowania przez człowieka warunków przyrodniczych obszaru oraz ilustracją stanu ekonomicznego i organizacyjnego rolnictwa jest struktura zasiewów. W okresie minionego 17-lecia zmiany, jakie wystąpiły w tym zakresie, świadczą w sposób wymowny o postępującym procesie usprawnienia produkcji rolniczej w województwie olsztyńskim.

Tabela 10. Struktura zasiewów

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
Zbożowe	68,1	64,2	60,8	56,6
Ziemniaki	15,1	13,7	14,7	16,2
Przemysłowe	4,1	4,9	3,4	4,0
Pastewne	9,5	15,6	19,6	21,8
Pozostałe	3,2	1,6	1,5	1,4
Razem powierzchnia zasiana i zasadzona	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Spis Rolny, czerwcowy (poprawiony) za lata 1947—1963.

W zestawieniu widoczny jest trend przekształcenia, jednostronnej, w pierwszych latach po wyzwoleniu, gospodarki zbożowoziemniaczanej, nastawionej na zaspokojenie podstawowych potrzeb konsumpcyjnych ludności zmierzający do sukcesywnego rozwijania upraw przemysłowych oraz gałęzi hodowlanej, co łączy się również z bardziej racjonalnym wykorzystaniem potencjału przyrodniczego obszaru.

Obok tych podstawowych tendencji celowe jest również prześledzenie występujących zmian w odniesieniu do struktury wymienionych grup roślin, pozwoli to bowiem na bardziej kompleksowe rozważanie zagadnień związanych z omawianym problemem.

Tabela 11. Struktura roślin zbożowych

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
Zboża ogółem	160,0	100,0	100,0	100,0
Żyto	45,7	49,7	50,6	49,5
Pszenica	12,8	12,9	11,3	10,6
Jęczmień	15,4	9,9	8,9	10,6
Owies	21,0	21,8	22,2	20,7
Mieszanki zbożowe	3,6	5,0	6,4	8,2
Gryka i proso	1,5	0,7	0,6	0,4

Źródło: Jak tabela 10.

Występujące zmiany w grupie roślin zbożowych nie posiadają w zasadzie określonych tendencji kierunkowych. Zanotować tu można jedynie stopniowe wycofywanie się z uprawy gryki i prosa, jak również znaczny wzrost udziału mieszanek zbożowych, które są mniej zawodne w uprawie i plonują wierniej niż owies. Wydaje się, iż dopiero okres 1961—1963 wnosi zapowiedź zmian, których ugruntowania oczekiwać należy w latach następnych. Dotyczą one znacznego spadku owsa przy równoczesnym wzroście udziału w strukturze ieczmienia. Ogólnie stwierdzić wypada, iż dotychczasowa struktura grupy roślin zbożowych charakteryzuje się zbyt dużym jeszcze udziałem żyta i owsa, co nie jest korzystne tak ze względu na występujące warunki glebowe, jak też potrzeby gospodarcze regionu.

Tabela 12. Struktura roślin przemysłowych

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
	w o d s e t k a c h			
Przemysłowe ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Buraki cukrowe	26,9	28,7	32,1	25,4
Oleiste	36,5	33,9	28,8	33,8
Włókniste	36,5	35,7	38,1	40,0
Pozostałe	0,1	1,7	1,0	0,8

Źródło: Jak tabela 10.

Grupa roślin przemysłowych pozostaje, jak wiadomo, pod prężnym wpływem przemysłu rolno-przetwórczego, stąd określone tendencje obserwowane zarówno w odniesieniu do ogólnej powierzchni roślin przemysłowych, jak też wzajemnych proporcji występujących wewnątrz całej grupy, wiązać należy z zapotrzebowaniem na określony surowiec ze strony przemysłu oraz opłacalnością danej uprawy. Na podkreślenie zasługuje także pozycja roślin włóknistych, które nieprzerwanie wykazują wzrost udziału w całej

grupie. Wydaje się, iż w wypadku roślin włóknistych obok niewątpliwej opłacalności dużą rolę odgrywają dobre warunki klimatyczne do ich uprawy, a także przyzwyczajenia, jakie w tym zakresie występują zwłaszcza u ludności pochodzącej z Wileńszczyzny.

Tabela 13. Struktura roślin pastewnych

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
Pastewne ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Okopowe pastewne	11,6	11,7	8,9	9,8
Peluszka, wyka, bobik	41,2	34,2	23,8	18,5
Mieszanki strączkowo-zbożowe				
Koniczyna i lucerna	16,0	25,3	33,4	37,6
Łubin	15,7	8,7	7,9	4,6
Kukurydza	—	0,6	1,8	3,6
Seradela, trawy i inne pastewne	15,5	19,5	24,2	25,9

Źródło: Jak tabela 10.

Dominującym kierunkiem zmian w odniesieniu do upraw pastewnych jest słuszne wycofywanie się z upraw jednorocznych na rzecz szybkiego wzrostu roślin pastewnych dwu- i wieloletnich. Zwraca także uwagę znaczny postęp w rozszerzaniu uprawy kukurydzy wykorzystywanej z powodzeniem na kiszonki.

W świetle powyższych rozważań jest rzeczą istotną stwierdzenie, w jakim stopniu istniejąca struktura zasiewów zapewnia wykorzystanie naturalnego potencjału glebowego. W tym celu posłużono się bilansem, w którym z jednej strony uwzględniony został udział poszczególnych klas bonitacji glebowej, z drugiej zaś powierzchnia zajęta przez rośliny bardziej wymagające i mniej wymagające. Za podstawę przy określeniu wymagań roślin w stosunku do warunków glebowych przyjęto istniejącą skalę bonitacji glebowej, przy czym umownie potraktowano klasę II i III (klasa I w województwie olsztyńskim nie występuje) jako środowisko właściwe do uprawy roślin bardziej reagujących na warunki glebowe. Wydaje się bowiem, że w odniesieniu do województwa olsztyńskiego nie można przyjąć słusznej skądinąd granicy podziału między wspomnianymi grupami roślin przebiegającej wewnątrz klasy IV⁴⁾. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż gleby klasy VI, które w innych częściach kraju stanowią dość poważną powierzchnię produkcyjną, w Olsztyńskiem z racji występującej jeszcze rezerwy gleb lepszych, uprawiane są w mniejszym stopniu, co z kolei powoduje przesunięcie uprawy roślin mniej wymagających na stosunkowo lepsze gleby. Otrzymany w ten sposób obraz wykorzystania ziemi przedstawia tabela 14.

⁴⁾ W. Nie wiadomski, *Głos w dyskusji na temat problemu zbożowego w Polsce*, Nowe Rolnictwo 1962, nr 8.

Tabela 14. Bilans ziemi (wg stanu na rok 1963)

Wyszczególnienie	Powierzchnia w tys. ha	Wyszczególnienie	Powierzchnia w tys. ha
Grunty orne razem	983,1	ziemia zasiana i zasadzona oraz ziemia orna nie za- siana razem	983,1
Gleby klasy II i III	271,4	ziemia zasiana i zasadzona przez rośliny bardziej wymagające *)	242,1
Gleby klasy IV i V	625,2	ziemia zasiana i zasadzona przez rośliny mniej wy- magające	653,2
Gleby klasy VI	86,5	ziemia nie zasiana	87,8

*) do roślin bardziej wymagających zaliczono: pszenicę, jęczmień, koni-
czyne, lucernę, strączkowe jadalne, oleiste, buraki cukrowe, konopie, okopowe
pastewne oraz warzywa i wysadki.

Źródło: Przeliczenia własne na podstawie Wojewódzkiego Rocznika Sta-
tystycznego 1963 oraz materiałów Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa
PWRN.

Zdając sobie sprawę ze znacznego uproszczenia zagadnienia wy-
daje się, że tak duża zależność liczbowa występująca w pozycjach
bilansu nie może być przypadkowa. W związku z powyższym na-
suwa się wniosek, iż dotychczasowa struktura zasiewów w regionie
jest w zasadzie dostosowana do układu warunków glebowych, acz-
kolwiek zbyt szybkie wycofanie się z uprawy na glebach najsłab-
szych nie wydaje się słuszne. Znaczna bowiem część tych gleb może
być z powodzeniem wykorzystana do zwiększenia produkcji żyta
i owsa poprawiając tym samym nasz bilans zbożowy.

Ostatecznym wyrazem związków, jakie występują między rośliną
i środowiskiem są plony. Dynamika plonowania podstawowych zie-
miopłodów w województwie olsztyńskim wykazuje stały wzrost
plonów, przy czym wielkość przyrostów systematycznie wzrasta,
o czym świadczy liczby w tabeli 15.

Tabela 15. Plony głównych ziemiopłodów na 1 ha w q

Wyszczególnienie	1946—1949	1950—1955	1956—1960	1960—1963	Indeks 1961—1963 1946—1949
4-zboża	10,8	11,7	13,2	15,5	143
Ziemniaki	114	111	130	156	137
Buraki cukrowe	138	157	165	218	158

Źródło: Statystyka Polski zeszyt 11, Warszawa 1949,
Statystyka Polski zeszyt 22, Warszawa 1952,
Statystyka Polski zeszyt 46, Warszawa 1961,
Roczniki Statystyczne GUS-u z lat 1958—1964.

Jak wynika z przedstawionych liczb, w ciągu omawianego okresu najwyższą dynamiką charakteryzuje się burak cukrowy, najniższą natomiast ziemniaki. Wynika to niewątpliwie z faktu, że obie rośliny dla uzyskania wysokich plonów wymagają nawożenia, o ile jednak nawożenie przy uprawie buraka cukrowego zawsze (w mniejszym lub większym stopniu) było zapewnione z tytułu umów kontraktacyjnych, to kwestia stosowania obornika na całej powierzchni przeznaczonej pod ziemniaki, zwłaszcza w latach 1946—1955, z uwagi na niski stan pogłowia, nie została pomyślnie zrealizowana. Świadczy o tym w sposób wymowny bilans obornika zestawiony w tabeli 16.

Tabela 16. Bilans obornika

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
1. Produkcja obornika w tys. ton *)	1.970,0	3.481,0	4.268,0	5.012,0
2. Powierzchnia gruntów ornych, jaką trzeba nawieźć w ciągu roku obornikiem przy 4-letniej rotacji w tys. ha	232,5	245,4	248,9	248,1
3. Powierzchnia, jaką można zasilić obornikiem (dawka 300q/ha) z produkcji włas- nej w %/0 gruntów or- nych	28	47	50	67
4. Powierzchnia upraw wymagających nawożenia obornikiem w tys. ha **)	84,8	151,9	170,5	190,5
5. Powierzchnia, jaką można było zasilić obornikiem (dawka 300 q/ha) w %/0 do powierzchni upraw wy- magających nawożenia obornikiem	77	76	83	88

*) Do obliczeń przyjęto następującą przeciętną wydajność obornika od sztuki statystycznej: dla koni — 66 q, dla bydła — 62 q, trzody — 11 q, owiec — 6 q⁵⁾.

**) Do roślin wymagających nawożenia obornikiem zaliczono: w latach 1947—1955 — okopowe, warzywa i oleiste; w latach 1956—1963 — okopowe, warzywa, oleiste i kukurydzę.

Źródło: Przeliczenia własne.

Bilans obornika zestawiony w powyższej tabeli wykazuje znaczną poprawę w zakresie możliwości nawożenia gruntów orných. Powierzchnia, jaką można było zasilić obornikiem w okresie 1961—1963

⁵⁾ S. Dulski, *Porównanie nawożenia obornikiem wg danych GUS-u i danych obliczonych na podstawie gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1957, nr 5.

wzrosła o ponad 150% w stosunku do lat 1947—1949, co związane jest oczywiście z omawianym przyrostem pogłowia zwierząt. Istotnym również wnioskiem, jaki nasuwają przytoczone liczby jest ten, że dotychczasowa produkcja obornika nie zapewniała w pełni nawożenia pod uprawę roślin, które tego nawożenia szczególnie wymagają. Niedostatek obornika w znacznej mierze uzupełniano wprowadzając innymi nawozami organicznymi, niemniej jednak część upraw była całkowicie ich pozbawiona. Niewątpliwie najczęściej rezygnowano z nawożenia organicznego przy uprawie ziemniaka, na co zdają się wskazywać niskie plony tej rośliny w latach 1950—1955 (Tab. 15).

Niemniej poważne zmiany zanotować należy w odniesieniu do wielkości zużycia nawozów mineralnych, których dynamikę w latach 1946—1963 obrazuje tabela 17.

Tabela 17. Zużycie nawozów sztucznych

Wyszczególnienie	w kg czystego składnika NPK na 1 ha powierzchni zasiewów	Nawozy w czystym składniku w tys. ton			
		Razem	azotowe	fosforowe	potasowe
1946/47—1948/49	10,4	4,7	1,7	1,5	1,5
1949/50—1954/55	20,1	16,6	4,9	4,3	7,4
1955/56—1959/60	29,6	26,8	8,5	5,7	12,6
1960/61—1962/63	40,5	36,0	12,4	8,5	15,1

Źródło: Materiały WKPG oraz Roczniki Statystyczne GUS-u 1955—1964.

Cechą charakterystyczną w przytoczonym zestawieniu jest fakt sukcesywnego narastania dostaw nawozów mineralnych wraz z odbudową, a następnie rozbudową potencjału przemysłowego kraju. Na uwagę zasługuje również zmiana składników nawozowych, w której zauważa się stopniowe zmniejszenie fosforu na rzecz wzrostu udziału potasu, a ostatnio również azotu. Ta tendencja wydaje się ze wszech miar uzasadniona, ponieważ gleby województwa, w wysokim stopniu reagują na nawożenie potasowe⁶⁾.

Wzrost nawożenia rozpatrywać należy niewątpliwie w zestawieniu z dynamiką wydajności z hektara, i chociaż trudno jest ocenić jak wielki wpływ na przyrost plonów posiada samo nawożenie, to jednak wiadomo, iż na ogół jest on tym większy im wyższe stosowano dawki nawozów. Tabela 18 wskazuje właśnie na określony związek, jaki występuje między wielkością nawożenia i poziomem plonów w województwie na przestrzeni badanego okresu.

⁶⁾ M. Koter, J. Chodań, T. Mazur, *Plan rozwoju gospodarki nawozowej w województwie olsztyńskim w latach 1960—1975* (maszynopis) opracowany dla WKPG Olsztyn.

Tabela 18. Dynamika plonowania i nawożenia

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963	Indeks
					1961—1963 1947—1949
Plony umowne w q/ha *)	14,9	15,1	17,5	21,4	144
Nawożenie na 1 ha zasiewów w kg **)	57,0	65,6	79,5	101,7	176
*) Zbiory 4-zbóż, ziemniaków i buraków cukrowych łącznie, przeliczono w oparciu o wskaźnik 1,0:0, 24:0, 30 i odniesiono do powierzchni łącznej zasiewów tych roślin 7).					
**) Nawożenie mineralne i obornik przeliczony na czysty składnik 5).					
Źródło: Przeliczenia własne.					

Jeżeli przyjąć, że całkowity przyrost plonów uzyskany został tylko w wyniku zastosowania nawożenia, to gdy w latach 1950—1955 na 1 kg czystego składnika NPK otrzymano przyrost plonów wynoszący 2,3 kg, w następnym okresie 1956—1960 wynosił on 17,3, zaś w latach 1961—1963 już 17,6 kg, wiadomo jednak, że przyrost plonów przy niskim poziomie rolnictwa w znacznej mierze zależy od właściwej agrotechniki. O ile w latach 1956—1960 udział nawożenia w podnoszeniu produkcji roślinnej określa się na 50%, to w okresie 1961—1963 wzrasta on do 60% 8). Tak więc nawożenie w latach 1947—1955 wobec szeregu trudności gospodarczych i organizacyjnych w znacznej mierze rekompensowało niedostatek w zakresie uprawy, w związku z czym wzrost wydajności jednostkowej nie mógł być wysoki. Radykalne zmiany w dziedzinie polityki rolnej, jakie miały miejsce po roku 1956 przyczyniły się w dużej mierze do wzrostu zainteresowania postępowym w zakresie racjonalnych metod upraw roli oraz pełniejszym wykorzystaniem aktualnie istniejących możliwości poprawy agrotechniki. W wyniku tego efektywność stosowanych nawozów niewątpliwie znacznie wzrosła.

Rozwój gospodarki hodowlanej w województwie olsztyńskim jest niemniej dynamiczny niż w zakresie produkcji roślinnej. Najbardziej świadczy o tym wzrost pogłowia zwierząt gospodarskich obserwowany w kolejnych okresach planu gospodarczego, jak również wzrost produkcji notowany w odniesieniu do tej gałęzi.

Tabela 19. Zwierzęta gospodarskie

Wyszczególnienie	1947—1949		1950—1955		1956—1960		1961—1963	
	tys. szt.	na 100 ha uż. rol.	tys. szt.	na 100 ha uż. rol.	tys. szt.	na 100 ha uż. rol.	tys. szt.	na 100 ha uż. rol.
Bydło	181,6	13,6	321,3	24,1	418,6	31,4	543,3	41,1
Trzoda	182,1	13,7	436,0	32,8	539,9	40,6	603,3	45,7
Owce	81,4	6,1	216,7	16,2	197,9	14,9	146,0	11,0
Konie	90,2	6,8	133,2	10,0	138,7	10,4	135,2	10,2

Źródło: Jak tabela 15.

7) D. Gruszczyńska, *Badania nad efektywnością nawożenia w Polsce oraz niektórych krajach europejskich*, Ekonomista 1962, nr 4.

8) F. Jerzyński, *Próba określenia potrzeb nawozowych rolnictwa*

9) D. Gruszczyńska, *Badania nad efektywnością nawożenia w Polsce*

Na szczególne podkreślenie zasługuje zmiana wzajemnej proporcji w zakresie podstawowych działów produkcji hodowlanej, a mianowicie między bydłem i trzodą. Relacja tych działów wskazuje, że od roku 1956 ma miejsce szybszy wzrost bydła niż trzody, przy czym tempo to sukcesywnie wzrasta. Złożyło się na to szereg przyczyn, wśród których na czoło wysuwa się niewątpliwie zagadnienie bazy paszowej. Znaczna powierzchnia trwałych użytków zielonych występująca na obszarze województwa jak również szybko wzrastający areał roślin pastewnych w uprawie polowej stwarzają duże możliwości produkcji taniej paszy stanowiącej podstawę w żywieniu bydła. Równocześnie ziemniaki będące podstawą hodowli trzody chlewnej w wyniku korzystnego układu cen, w mniejszym stopniu opłaca się przeznaczać na spasanie. Wymownym świadectwem niewątpliwego zainteresowania rolników sprzedażą ziemniaków konsumentom w mieście bądź Centrali Nasiennej jest indeks cen dostaw ponadobowiązkowych, który w latach 1957—1962 wynosił 149%. Obliczony dla porównania w tym samym okresie indeks cen żyta kształtował się zaledwie na poziomie 98%.

Niemniej istotną sprawą mającą wpływ na bardziej dynamiczny rozwój pogłowia bydła jest kwestia mniejszych nakładów pracy w tym dziale niż ma to miejsce w odniesieniu do tuczu trzody chlewnej. W ostatnim wreszcie okresie dodatkowym bodźcem w zakresie szybkiego rozwoju bydła są bardziej korzystne relacje cen na żywicie bydlęcy. Wskazuje na to porównanie wskaźnika opłacalności dla żywca wieprzowego i wołowego przeprowadzone dla województwa olsztyńskiego.

Tabela 20. Wskaźnik opłacalności żywca wołowego i wieprzowego (w oparciu o ceny skupu państwowego i koszt jednostkowy zł/kg)

Wyszczególnienie	1959/1960	1960/1961	1961/1962	1962/1963
Żywiec wołowy	125,3	141,4	130,8	131,8
Żywiec wieprzowy	92,3	96,1	95,5	87,5

Źródło: Zagadnienia Ekonomiki Rolnej — Koszty podstawowych produktów rolnych w Polsce w latach 1959/1960 — 1962/1963 dodatek do numeru 5/1962, 3/1963, 3/1964.

Istotnym czynnikiem w zakresie wzrostu stanu zwierząt gospodarskich są równocześnie zmiany występujące w strukturze stada, które przedstawiono dla bydła i trzody.

Porównując zmiany widoczne w strukturze bydła ogólnie stwierdzić należy, iż zarysowują się tu trzy dość wyraźnie różniące się okresy. Pierwszy, obejmujący lata 1947—1949, ukierunkowany na odbudowę stada, charakteryzuje się znacznym udziałem młodzięcy poniżej 6 miesięcy oraz młodych krów do 3 lat, jak również stosunkowo niewielkim udziałem krów starszych. Istotny jest również dość wysoki udział jałówek do 1 roku. Okres drugi, obejmujący lata 1950—1960, charakteryzuje się ustabilizowaniem struktury z wyraźnym ukierunkowaniem na mleczne użytkowanie bydła, o czym świadczy malejący udział jałówek do 1 roku i starszych, jak również wysoki odsetek krów starszych. Trzeci wreszcie okres, rozpoczyna-

jący się po roku 1960, jest przykładem zmiany struktury, która nastawiona jest zarówno na dalszą reprodukcję rozszerzoną jak też ukierunkowana na użytkowanie mleczno-mięsne. Świadczy o tym wysoki udział młodzieży poniżej 6 miesięcy, jak również jałówek do 1 roku i starszych, przy tym udział krów wybitnie zmniejszył się, natomiast nastąpił znaczny wzrost udziału opasów.

W odniesieniu do struktury stada trzody chlewnej widoczne są kierunkowe zmiany, które łączą się z wyraźnym spadkiem pogłowia w ostatnim okresie. O ile w latach do 1960 r. struktura stada wskazuje znaczną dynamikę wyrażającą się dużym udziałem stada podstawowego, w tym zwłaszcza macior, to od 1961 roku następuje spadek stada podstawowego. Podobny spadek występuje w odniesieniu do udziału trzody w wieku od 6 do 9 miesięcy. Niemniej jednak jako zjawisko pozytywne odnotować należy w latach 1961—1963 szybszą rotację stada, a także większy odchów prosiąt od jednej maciory niż w okresie 1956—1960. Istotna zmiana dotyczy również charakteru tuczu, który wykazuje tendencję przesunięcia ze sztuk mięsno-słoninowych w kierunku tuczników młodszych, a więc lżejszych i niewątpliwie bardziej umiędzionych.

Tabela 21. Zwierzęta gospodarskie wg wieku i płci

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
	w o d s e t k a c h			
Bydło ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Poniżej 6 m-cy	19,5	18,0	17,3	21,5
Od 6 m-cy do 1 roku	10,8	9,2	8,7	10,7
w tym: jałówki	8,7	8,1	7,7	8,2
1-roczone i starsze	69,7	72,8	74,0	67,8
w tym: jałówki	9,5	9,9	10,3	12,9
wolce, woły, wypasy	0,8	0,4	0,6	3,7
krowy do 3 lat	10,7	7,3	5,6	4,7
krowy 3-letnie i starsze	46,5	53,8	56,6	46,0
Trzoda chlewna ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Poniżej 6 m-cy	66,1	60,8	60,3	70,7
Od 6 do 9 m-cy	19,4	22,7	22,5	16,6
w tym: maciory	9,4	6,3	5,3	3,0
9 m-cy i starsze	14,5	16,5	17,2	12,7
w tym: maciory	11,1	7,3	8,5	7,9

Źródło: Spis Rolny, czerwcowy (poprawiony) z lat 1947—1963.

W odniesieniu do pogłowia owiec stwierdzić należy postępujący od 1955 roku spadek, który w ostatnim okresie coraz bardziej się pogłębia. Wiązać to należy niewątpliwie z faktem, że w miarę postępującego wzrostu poziomu gospodarki rolnej większe znaczenie odgrywać zaczynają te działy hodowli, które obok produkcji podstawowej dostarczają również znacznej ilości obornika.

Pogłowie koni wykazuje na przestrzeni omawianego okresu w zasadzie stabilizację. Charakterystyczny jest wysoki udział w stadzie koni 3-letnich i starszych, występujący po 1955 roku, co znamionuje brak tendencji rozwojowych stada. Ten niewątpliwie słuszny kierunek zmierzający do ograniczania pogłowia koni wynika

z konieczności szybkiej mechanizacji bardziej pracochłonnych zajęć w rolnictwie, co w słabo zaludnionej północnej części kraju jest zadaniem szczególnie pilnym i odbywa się mimo nie zawsze korzystnej relacji kosztów pracy ciągnika w porównaniu do pracy konia. Jak wynika z przeprowadzonych badań, koszt 1 godz. pracy konia kształtował się w latach 1960—1962 w granicach 5,99—6,11 zł, podczas gdy rzeczywisty koszt 1 godz. pracy ciągnika wynosi 33 zł. Świadczy to, iż przy obecnie obowiązujących cenach stosunek kosztów 1 godz. pracy żywej i mechanicznej siły pociągowej wynosi ca 1:5. Taki stosunek kosztów w pewnym stopniu traktować można jako granicę opłacalności siły mechanicznej⁹⁾.

W kontekście przedstawionego wzrostu stanu ilościowego zwierząt gospodarskich interesująco przedstawia się wielkość produkcji gałęzi hodowlanej.

Tabela 22. Produkcja żywca, mleka i jaj

Wyszczególnienie	1947—	1950—	1956—	1961—	Indeks 1961—1963 1947—1949
	1949	1955	1960	1963	
Produkcja żywca wołowego w przeliczeniu na 1 szt. statyst. bydła w kg	39,1	44,8	54,5	76,2	195
Produkcja żywca wieprzowego w przeliczeniu na 1 szt. statyst. trzody w kg	82,3	92,4	106,6	114,8	139
Produkcja mleka od 1 krowy w litr.	1550	1899	2116	2250	145
Produkcja jaj od 1 nioski w szt.	81	84	89	99	122

Źródło: Plany gospodarcze Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa PWRN.

Na szczególną uwagę, w odniesieniu do działu hodowli bydła, zasługuje rozwijający się coraz bardziej mięsny kierunek użytkowania, na co wskazuje struktura produkcji globalnej tego działu. Jest to wynikiem wspomnianych już dużych możliwości paszowych w zakresie produkcji żywca wołowego, mniejszych nakładów pracy ludzkiej, jak też korzystnej relacji cen.

Tabela 23. Struktura produkcji globalnej działu hodowli bydła *)

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
	w o d s e t k a c h			
Produkcja działu razem	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym: produkcja żywca	28,3	27,1	29,1	37,5
produkcja mleka	71,7	72,9	70,9	62,5

*) Produkcję globalną liczone w jednostkach zbożowych. Nie uwzględniono produkcji obornika.

Źródło: Przeliczenia własne w oparciu o materiały planów gospodarczych.

⁹⁾ A. Konowrocki, *Założenia i przesłanki ekonomiczne planowanego w latach 1959—1965 rozwoju mechanizacji rolnictwa*. Zeszyty Ekonomiki Rolnictwa i Planowania 1959, zeszyt 20.

Wzajemne proporcje podstawowych gałęzi produkcji rolniczej województwa, decydujące o ogólnym kierunku w rolnictwie regionu, wskazują na wyraźną przewagę produkcji zwierzęcej, której rozwój cechuje się ponadto dużą dynamiką. Ilustracją tego jest struktura produkcji gotowej.

Tabela 24. Struktura produkcji gotowej*)

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
	w o d s e t k a c h			
Zboże	28,7	23,0	16,5	13,4
Ziemniaki	14,6	6,8	6,4	8,1
Przemysłowe	7,3	9,3	6,4	7,1
Pozostałe	2,8	1,8	1,2	1,0
Razem produkcja roślinna	53,4	40,9	30,5	29,6
Bydło (mleko i żywiec)	28,6	34,0	41,2	42,4
Trzoda	11,9	18,6	21,9	21,1
Drób (jaja i żywiec)	4,4	4,7	4,4	5,4
Pozostałe	1,7	1,8	2,0	1,5
Razem produkcja zwierzęca	46,6	59,1	69,5	70,4
O g ó ł e m :	100,0	100,0	100,0	100,0

*) Produkcję gotową liczono w jednostkach zbożowych.

Źródło: Przeliczenia własne.

Na podstawie powyższego zestawienia widoczne jest, że ponad $\frac{2}{3}$ produkcji gotowej regionu stanowią artykuły pochodzenia zwierzęcego, przy czym w strukturze produkcji zwierzęcej decydującą rolę odgrywa bydło. Udział trzody chlewnej wykazuje od 1955 roku tendencję spadkową. Istotne zmiany nastąpiły w odniesieniu do produkcji drobiarskiej. W wyniku szybkiego rozwoju produkcji brojlerów, udział drobiu w produkcji gotowej wykazuje w ostatnim okresie znaczny wzrost. W zakresie produkcji roślinnej stwierdzić należy, że zboże jest niezmiennie podstawą produkcji tej gałęzi, przy czym udział jego ulega jednak zmniejszeniu na rzecz ziemniaków, które w wyniku korzystnych relacji cen w okresie 1961—1963 wykazują duży wzrost.

Odmienne zachowuje się produkcja działu roślin przemysłowych, gdzie notujemy zmniejszenie udziału w produkcji gotowej. Sprawa ta wymaga jednak wyjaśnienia. Jak wiadomo w latach 1950—1955 w wyniku nacisku administracyjnego w PGR-ach i spółdzielniach produkcyjnych powierzchnia roślin przemysłowych, a zwłaszcza buraka cukrowego gwałtownie wzrosła. Rzutowało to niewątpliwie na wysoki udział produkcji roślin przemysłowych w tym okresie. Po 1956 roku na skutek rozwiązania się wielu spółdzielni produkcyjnych, a także wycofania się niektórych gospodarstw państwowych z pracochłonnych upraw, nastąpił spadek w odniesieniu do produkcji roślin przemysłowych. Ostatnie jednak lata wykazują poprawę w tym zakresie, gdyż znaczna opłacalność kontraktacji roślin przemysłowych, jak również postępujące organizacyjnie wzmocnienie PGR-ów skłania do rozszerzenia uprawy tych roślin.

Istotnym czynnikiem w rozwoju rolnictwa jest obecnie wielkość nakładów inwestycyjnych. W okresie minionych 17 lat w dziedzinie inwestowania produkcji rolniczej zachodziły głębokie zmiany, które w dużym stopniu zadecydowały o tempie i kierunku wzrostu tej produkcji.

Łączne nakłady inwestycyjne wydatkowane na rolnictwo w województwie olsztyńskim w latach 1947—1963 wynoszą ponad 9 mld zł (tabela 25). Nakłady te obejmują zarówno sumy wydatkowane na inwestycje w gospodarce uspołecznionej jak również szacunek środków własnych rolników indywidualnych.

Tabela 25. Nakłady inwestycyjne w rolnictwie

Wyszczególnienie	1947— 1949	1950— 1955	1956— 1960	1961— 1963	Razem w latach 1947—1963
Nakłady inwest. w mln. zł w cenach 1961 r.	415	3.135	3.129	2.459	9.138
Nakłady na 1 ha użytków rolnych w zł	345	2.357	2.356	1.861	7.000
Średnio roczne nakłady na 1 ha użytków rol. w zł	115	393	471	620	412

Źródło: Przeliczenia własne na podstawie materiałów WKPG oraz Roczników Statystycznych GUS-u 1956—1963.

Dynamikę przedstawionych nakładów inwestycyjnych charakteryzuje zwłaszcza wzrost średnioroczny nakładów na jednostkę powierzchni, który w latach 1961—1963 był pięciokrotnie wyższy w stosunku do średnich nakładów w okresie 1947—1949. Świadczy to niewątpliwie o wielkiej pomocy, jaką państwo przeznacza na rozwój rolnictwa w województwie olsztyńskim.

Jedną z ważniejszych pozycji nakładów inwestycyjnych stanowią nakłady na mechanizację. Przyjęto się, że miernikiem postępu w zakresie mechanizacji rolnictwa jest ilość ciągników oraz ilość maszyn, które usprawniają cięższe i bardziej pracochłonne czynności w gospodarstwie rolnym. Wyniki osiągnięte w tej mierze ilustrują tabele 26 i 27.

Tabela 26. Traktory w rolnictwie

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
Traktory fizyczne szt.	—	3.670	4.764	6.271
Traktory przeliczeniowe (15 KM) — szt.	—	4.078	6.168	7.994
Powierzchnia gruntów ornych przypadająca na 1 traktor fizyczny w ha	—	253	206	158

Źródło: Statystyka Polski, zeszyt 74, Warszawa 1963; Roczniki Statystyczne GUS-u 1960—1963.

Szczególnie charakterystyczny w przedstawionym zestawieniu jest szybki wzrost ciągników w okresie 1961—1963, który znamionuje równocześnie intensywny rozwój kółek rolniczych oraz zwiększone w związku z tym zakupy maszyn i traktorów.

Kółka rolnicze i ich działalność inwestycyjna w oparciu o Fundusz Rozwoju Rolnictwa, to istotny czynnik w zakresie postępu mechanizacji rolnictwa. Wymownym przykładem tego jest fakt, iż z ogólnej sumy 161,7 mln zł wydatkowanych w województwie olsztyńskim w latach 1959—1962 z FRR i funduszu inwestycyjnego kółek rolniczych blisko 96% przeznaczono na zakup traktorów i maszyn. Tabela 27, obrazująca stan ważniejszych maszyn rolniczych w latach 1950 i 1960, nie uwzględnia wprawdzie jeszcze dużej ilości sprzętu rolniczego zakupionego na wsi przez Kółka Rolnicze w latach 1961—1963, niemniej jednak wskazuje na zasadnicze zmiany w strukturze parku maszynowego, jakie wystąpiły na przestrzeni badanego dziesięciolecia. Świadczą one, iż szczególnie szybko wzrasta w rolnictwie województwa ilość kopaczek i młocarni, a więc tych maszyn, przy pomocy których osiągnąć można zmechanizowanie stosunkowo najcięższych prac w rolnictwie.

Tabela 27. Ważniejsze maszyny rolnicze

Wyszczególnienie	Ilość sztuk	1950		1960	
		na 100 ha powierzchni zasiewów *)	Ilość sztuk	na 100 ha powierzchni zasiewów *)	
Siewniki zbożowe	12.325	2,3	15.610	2,8	
Snopowiązałki i żniwiarki	10.769	2,0	15.637	2,8	
Kombajny zbożowe	250	0,1	393	0,1	
Młocarnie	5.656	1,2	16.782	3,2	
Kopaczki	15.253	14,1	25.755	17,8	
Kosiarki	15.069	8,5	22.121	9,3	

*) Siewniki zbożowe i snopowiązałki przeliczono na 100 ha powierzchni roślin zbożowych i przemysłowych, kombajny na 100 ha powierzchni zasiewów zbóż, młocarnie na 100 ha powierzchni roślin zbożowych, kopaczki na 100 ha powierzchni uprawy ziemniaków, kosiarki na 100 ha powierzchni łąk i koniczyn.

Źródło: Statystyka Polski, zeszyt 74, Warszawa 1963; Narodowy Spis Powszechny 1950 i 1960.

Sprawą, która ściśle wiąże się z zagadnieniem postępu mechanizacji w dziedzinie produkcji rolnej, jest stopień elektryfikacji rolnictwa. Postęp w tym zakresie, jaki odnotować należy w województwie, znajduje swoje odzwierciedlenie w udziale zelektryfikowanych gospodarstw chłopskich i PGR-ów (Tabela 28), przy czym szczególnie duży jest on w odniesieniu do gospodarstw państwowych, gdzie prace związane z elektryfikacją są na ukończeniu. Znacznie wolniejsze natomiast tempo elektryfikacji gospodarstw indywidualnych wynika w dużej mierze z rozproszonego charakteru zabudowy wsi olsztyńskiej.

Tabela 28. Elektryfikacja wsi

Lata	Zelektryfikowane gospodarstwa rolne na 100 gospodarstw danej grupy gospodarstwa indywidualne	PGR-y
1950	22,3	24,4
1963	69,9	99,6

Źródło: Statystyka Polski — zeszyt 48, Warszawa 1961;
Spis Rolny, czerwcowy — 1963 r.

Istotne znaczenie dla wzrostu produkcji rolnej w regionie posiadają nakłady na melioracje, bowiem zróżnicowanie morfologiczne oraz charakterystyczne dla tutejszego obszaru stosunki glebowe i hydrologiczne sprawiają, że duża powierzchnia łąk, a także gruntów ornych wymaga uregulowania stosunków wodnych.

Rozmiar rzeczowy prac melioracyjnych na gruntach ornych i użytkach zielonych, jaki miał miejsce w okresie minionych 17 lat ilustruje tabela 29.

Tabela 29. Melioracje gruntów ornych, łąk i pastwisk oraz zagospodarowanie pomelioracyjne

Wyszczególnienie	1947—	1950—	1956—	1961—	Razem
	1949 *)	1955	1960	1963	
	w tys. hektarów				
Melioracje gruntów ornych	—	39,0	22,4	40,4	101,8
Melioracje łąk i pastwisk	—	70,3	11,8	12,2	94,3
Zagospodarowanie pomelioracyjne	—	24,2	37,0	32,2	93,4

*) Dla okresu 1947—1949 brak danych.

Źródło: Wydział Rolnictwa i Leśnictwa PWRN oraz Wojewódzki Rocznik Statystyczny 1963 r.

Jak wynika z przedstawionego zestawienia, udział robót melioracyjnych na gruntach ornych oraz użytkach zielonych układał się dość proporcjonalnie. Odmienne było jednak tempo tych prac. O ile w odniesieniu do melioracji gruntów ornych zarysowały się wyraźnie dwa szczyty, jeden w okresie do 1955 roku, drugi po 1960 roku, to główne nasilenie prac na użytkach zielonych nastąpiło w latach 1950—1955, przy czym w znacznej mierze wystąpiły tu prace związane z renowacją urządzeń melioracyjnych. Na uwagę zasługuje przy tym fakt, że wspomniane nasilenie robót melioracyjnych na użytkach zielonych nie przebiegało równoległe z zagospodarowaniem pomelioracyjnym, w związku z czym uzupełnienie tych prac przesunięto na dalsze okresy gospodarcze.

Przyjmując, że w województwie olsztyńskim gleby podmokłe (na skutek zaniedbania konserwacji urządzeń melioracyjnych) oraz zabagnione pierwotnie i wtórnie, zajmują na użytkach zielonych około 113,3 tys. ha i tyleż na gruntach ornych¹⁰⁾, dotychczasowy stan prac melioracyjnych stanowi pokrycie około 87% istniejących potrzeb

w tym zakresie. Oczywiście istnieje konieczność utrzymania ciągłości przy pracach melioracyjnych z uwagi na potrzebę sukcesywnego prowadzenia odbudowy niszczonej urządzeń i kończących swój „wiek techniczny” ciągów drenarskich.

W wyniku wzrastających nakładów inwestycyjnych i środków obrotowych, a także postępującej poprawy organizacji produkcji, rozwój rolnictwa w województwie olsztyńskim, chociaż przebiegający w trudnych warunkach społeczno-gospodarczych znamionuje systematyczny wzrost jego poziomu. (Tabela 30).

Tabela 30. Poziom produkcji rolnej

Wyszczególnienie	1947—1949	1950—1955	1956—1960	1961—1963
Produkcja gotowa na 100 ha użytków rolnych w jednostkach zbożowych	523	810	992	1243
w tym: z gałęzi hodowlanej	244	478	689	875
Dynamika produkcji gotowej (1947—1949) = 100%	100	154	190	233
w tym: gałęzi hodowlana	100	196	282	359

Źródło: Przeliczenia własne.

Z powyższego zestawienia wynika także dążenie produkcji regionu olsztyńskiego, którego specjalizacja wyraźnie zmierza w kierunku hodowli. Harmonijny jednak rozwój rolnictwa, jak również potrzeby społeczne wymagają zwrócenia większej uwagi na rozwój produkcji roślinnej, której tempo jest zbyt wolne. Szczególnie ważne wydaje się w tym zakresie zwiększenie produkcji zboża oraz pasz soczystych będących podstawą w żywieniu bydła.

Z dotychczasowych rozważań nad rozwojem rolnictwa w województwie wynika, że istnieją tu znaczne rezerwy, których uruchomienie stanowi niewątpliwie jeden z głównych problemów do rozwiązania w najbliższym planie pięcioletnim.

¹⁰⁾ S. Grabarczyk, *Melioracje rolne w perspektywie rozwojowej rolnictwa województwa olsztyńskiego w latach 1961—1975* (maszynopis) opracowanie dla WKPG Olsztyn.